

BRITANSKI PUTOPISCI O BEOGRADU U 19. I 20. VEKU*

*Aleksandar RASTOVIĆ
Istorijski institut, Beograd*

Zbog svog povoljnog geografskog položaja Beograd je vekovima bio meta stranih osvajača, ali i važna destinacija mnogobrojnih evropskih putnika i putopisaca koji su ga rado i često pohodili. Britanski putnici su takođe rado vraćali u njega, premda su mnogi od njih dolazili sa uvreženim stereotipima da se radi o prljavom, orijentalnom gradiću koji je krajnje nezanimljiv i nema bog zna šta da ponudi onima koji su ga posećivali. Međutim, svi su oni bili veoma iznenađeni onime što su videli. Od relativno male turske varoši Beograd je vremenom izrastao u veliki evropski grad koji je pratio sva najnovija modernizacijska dostignuća u raznim oblastima arhitekture, infrastrukture, mode, kulture i slično. Sve te promene engleski putnici su rado beležili u svojim putopisima i knjigama koje predstavljaju danas važno i nezaobilazno svedočanstvo o razvoju i napretku srpske i jugoslovenske prestonice na razmeđu devetnaestog i dvadesetog veka.

Ključne reči: Beograd, Srbija, Velika Britanija, putnici, pisci, novinari, slika grada

POJAČANO INTERESOVANJE BRITANSKE JAVNOSTI za Beograd i njegov balkanizam kako ističe Vesna Goldsvorti u svojoj studiji Izmišljanje Ruritanije započinje početkom treće decenije devetnaestog veka, i to nekoliko godina pre dolaska pukovnika Hodžesa, prvog britanskog konzula u Beograd 1837. godine. Inače, Balkan je počeo da postaje tema interesovanja zapadnog kulturnog kruga, a samim tim i Engleza u drugoj polovini osamnaestog veka. Tako na primer erl Krofrod u svojim Memoarima iz 1753, opisuje učešće u bici za Beograd 1739, kada je i ranjen (Goldsvorti 2000, 19).

Prvi britanski putnici u Beogradu u devetnaestom veku nisu ostavili opširne podatke o prestonici mlade Kneževine Srbije. Oni saopštavaju tek po neku vest ili činjenicu

* Ovaj rad nastao je iz projekta Modernizacija Zapadnog Balkana Ministarstva prosvete i nauke Republike Srbije (ev. br. 177009).

o njegovom geografskom položaju, izgledu ili o političkoj klimi koja je preovladavala u njemu. Za razliku od drugih delova Evrope u Velikoj Britaniji, kako primećuje Marija Todorova, putopisna literatura je bila najpopularniji segment književnosti. Putopisi su se po čitanosti nalazili na drugom mestu, odmah posle romana (Todorova 1999, 167). U tom periodu prisutni su mnogi negativni klišeji o Balkanu i Srbiji kao o divljim i egzotičnim krajevima Istoka, a od sredine istog veka jedna od glavnih tema britanskih putopisa o ovim krajevima je njihova odbrana od ruskog imperijalizma (Jelavich 1955, 396).

Prvi britanski putopisac koji je kročio na tle Beograda bio je Džordž Tomas Kepl, koji se tokom 1829, i 1830, nalazio na proputovanju kroz evropske delove Turske. Tom prilikom obišao je i Beograd. Svoje utiske o srpskoj prestonici izneo je u delu *Narative of a Journey across the Balkans, by two Passes of Selimno and Paravadi; also of a Visit to Azari and other Newly discovered Ruins in Asia Minor in the Years 1829–1830. In two Volumes, London 1830*. Na njega Beograd nije ostavio neki dublji utisak, sem što je pažnju obratio na Kalemegdan o kome je ostavio podatak da se nalazi u katastrofalno lošem stanju. Primetio je i da ružnoću grada ublažava poneka hrišćanska kuća koja razbija „jednoličnost turske drvene arhitekture”. (Levental 1989, 274).

Nakon Kepla u Beogradu je 1835. godine boravio Aleksandar Vilijam Kinglejk. Kratka zapažanja o Beogradu ostavio je u knjizi *Eothen* objavljenoj 1844, koja se smatra najboljim engleskim putopisom toga vremena (Момчиловић 1990, 61). Zadojen predrasudama o Srbiji, napisao je da se Beograd nalazi na kraju Evrope, i da „ulazi u zemlju koja sadrži sjaj i pustoš Istoka” (Кинглејк 1993, 6). Kinglejk je takođe ostavio sumornu zabelešku o izgledu srpske prestonice primećujući da je muslimanski deo grada napušten i pust, pun đubreta i ptica (rode i ždralovi), a da se u vazduhu oseća miris sprženih kora od limuna, pomorandži i začina (Кинглејк 1993, 6).

Takođe, vrlo oskudna svedočanstva o Beogradu dao je Majkl Kvin, irski novinar i izdavač u delu *A Steam Voyage down the Danube* iz 1835. On je Beograd predstavio kao „sjajan skup džamija sa visokim belim minaretima”, dok je beogradska tvrđava „moćna građevina, dobro postavljena za odbranu” (Квин 1993, 27). Nešto opsežnije zapise ostavila je Džulija Pardju, pesnikinja u putopisu *The City of the Sultan and Domestic Manners of the Turks* publikovanom 1837. Vraćajući se parobrodom iz Carigrada 1836. zadržala se u Beogradu tek nekoliko sati. Zabeležila je da je to poslednji grad u Evropi koji ima minarete, dok je Kalemegdan na nju ostavio posebno snažan utisak. „Tvrđava zastrašujuće izgleda i da je data nekoj evropskoj sili bio bi to opasan poklon”. Uočila je da Osmanlije žive u podnošljivoj harmoniji sa Jevrejima, a ostavila je i važan podatak da je u to vreme u gradu živelo dvanaest hiljada Srba i osam hiljada Turaka i Jevreja (Пар-доу 1993, 34).

Fransis Erve je Beograd dočarao u knjizi *A Residence in Greece and Turkey* izdatoj 1837. Njegove impresije o Beogradu su za razliku od njegovih sunarodnika pretežno pozitivne. Po njemu, to je stari i nadaleko čuveni grad oko koga su se vodile tolike bitke, i koga su mnoge vojske toliko puta osvajale i gubile. Beograd je živopisan grad, neobičnog

izgleda, drugačiji od ustaljenih engleskih predstava, lepši i evropskiji od bilo kog grada kroz koji je prošao. Koristeći kitnjaste stilske ekskursije piše da je „Beograd poslednji spomenik Istoka, romantični predeo gde civilizacija nije toliko prodrila da bi uništila iskonska obeležja zemlje, gde nošnja i običaji i danas podsećaju na najzanimljivije periode, gde divlje, uzvišeno i živopisno naizmenično pokazuju svoje čari, gde se veličanstvenost i raskoš obilno ispoljavaju, i gde gruba priroda nikad nije osetila ljudsku ruku koja sve kvari.” (Ерве 1993, 50–51)

Beograd je u tri navrata 1839, 1843, i 1844. obišao i diplomata i putopisac Endrju Arčibald Pejton. Svoja zapažanja o izgledu grada, političkim, privrednim i kulturnim prilikama izneo je u knjigama *Servia, the Youngest member of the European Family, i The Highlands and the Islands of the Adriatic*. Prvi put boraveći u Beogradu 1839. primetio je da se radi o orijentalnoj varoši sa puno primesa Istoka u oblasti arhitekture, nošnji, manirima, dok je već prilikom sledeće posete uočio da varoš gubi orijentalna obeležja, da se u njemu puno gradi po evropskim nazorima (Момчиловић 2003, 163).

Veliko interesovanje za obilazak Balkana i Beograda, tih divljih i egzotičnih delova Evrope, podstakla je uredništvo čuvene londonske izdavačke kuće Džon Mjurej da 1840. godine objavi svojevrсни turistički vodič za putovanja po Turskoj odnosno njenim evropskim delovima i provincijama. To samo pokazuje glad tamošnje javnosti za područje Balkana (John Murray 1840). Naravno, sve je to bilo u sklopu narativne kolonizacije tog prostora koja je započela odlaskom Bajrona u Grčku gde je trebalo da se pridruži borbi Grka za oslobođenje (Goldsvorti 2000, XIV).

Beograd i Srbiju je tokom jula 1850. posetila i Lujza Hej Kar, i to u pratnji Vučka Karadžića i njegove ćerke Mine (Lukić-Tipsarević 1988, 71). Ona je 1847. prva na engleski jezik prevela Rankeovo delo *Istorija srpske revolucije*. Uspomenu na putovanje po Srbiji je sačuvala u dnevniku *Nekoliko dana po Srbiji 1850. godine*, koji je na njenu molbu pedantno vodila Mina Karadžić. Zabeleške je kasnija prevela na francuski jezik, a Čeda Mijatović, njen prijatelj, uz njenu dozvolu preveo na srpski jezik i objavio 1895. u Brankovom kolu (Митровић 1964, 208; Лукић-Типсаревић 1983–1984, 47). Tokom osamnaestodnevnog boravka pored Beograda posetila je i Obrenovac, Šabac, Loznicu, odnosno Mačvu i Podrinje. Njene beleške ne sadrže političke ocene o Srbiji i njenim vladarima, već donose zanimljive i kratke opise srpskih gradova, i podatke o karakterističnim srpskim običajima koji su danas skoro zaboravljeni. Za Palež (Obrenovac) je zapisala da je malo ali čisto mesto. Primetila je da na putu od Beograda do Šarca postoji veliki broj krajputuša, drvenih ili kamenih spomenika koji označavaju mesto pogibije junaka ili putnika sa ispisanim imenima i datumima njihove smrti (Лукић-Типсаревић 1983–1984, 755–756).

Srbiju su u više navrata i to 1862, 1863. i 1864, posetile Engeskinje Georgina Mjur Mekenzi, i Adelina Paulina Irbi, i to u sklopu balkanske turneje kada su obišle i Makedoniju, Staru Srbiju i Crnu Goru (Lukić-Tipsarević 1988, 75; Раствовић 2000, 48). Kao rezultat njihovih brižljivih zapažanja nastala je 1868. voluminozna knjiga *Travells in the* 27

Slavonic Provinces of Turkey in Europe za čije je drugo izdanje 1877. Viljem Gledston, veliki prijatelj slovenskih naroda, napisao inspirativni predgovor u kome je izrazio svoje divljenje prema dve engleske putnice koje su objektivno prikazale stanje u kome se nalazila hrišćanska populacija u ondašnjim delovima evropske Turske.

Prvi put na tle Kneževine Srbije Georgina Mekenzi i Adelina Irbi su kročile početkom avgusta 1862, i to preko Niša, dolazeći iz pravca Jedrena. U Beograd su pristigle 4. septembra i tom prilikom su ih dočekali Franjo Zah i Nikola Krstić, inače njihov domaćin koji je imao zadatak da ih nauči srpski jezik. Tokom svoje prve posete Beogradu odsele su u kući Alekse Simića (Ђорђевић 1983; Лазаревић 1929, 58). Prilikom višenedelnog boravka Irbijeva i Mekenzijeva su se interesovale o političkoj situaciji u zemlji, stanju sloboda, odnosu srpskog kneza prema načelima liberalizma, kulturnim prilikama u gradu (Ђорђевић 1983, 396).

U Beograd su se ponovo vratile 24. septembra 1863. i u njemu ostale godinu dana, sve do 29. septembra 1864. Zanimljivo je da su prilikom ovog boravka napisale veliki deo svoje knjige *Travells in the Slavonic Provinces* i počele da prevode na engleski jezik knjigu *Istoriju serbskog naroda*, koju je za potrebe učenika gimnazije priredio njihov prijatelj i verni pratilac Nikola Krstić. Jednogodišnji boravak u Beogradu su iskoristile da prisustvuju brojnim svečanostima, između ostalih i proslavi dana Svetog Save u novootvorenom Kapetan Mišinom zdanju, obidu Topčider.

Nikola Krstić je u svojim memoarima beležio njihove beogradske aktivnosti, premda su i one dosta oskudne i uglavnom sadrže njihove poglede na politički i društveni život onovremene Srbije i Beograda. Inače, Krstić je redovno izveštavao kneza Mihaila o svojim razgovorima sa dve Engleskinje. U vezi sa opisom Beograda dragocen je podatak da je Mjur Mekenzi 28. septembra 1863. posetila staro zdanje kneževog konaka koje je nije impresioniralo, i koga je okarakterisala kao prljavu zgradu (Крстић 2005b, 127). Takođe, iz Krstićevih dnevničkih beleški doznajemo da su se u Beogradu vidale sa svojim starim prijateljima, i to sa Filipom Hristićem, ali i sa vladikom Platonom Simonićem (Крстић 2005a, 10).

U studiji *Travells in the Slavonic Provinces* samo su se u jednom pasusu u trinaestoj glavi osvrnule na Beograd napominjući da leži na ušću dve plovne reke i da je prirodno predodređen za glavnu stanicu za „gvozdene puteve koje će sjediniti Severno more sa Egejskim i Crno more sa Jadranskim, u trgovini i u ratu on je ključ od istoka i već ga je veliki engleski slobodnjak u trgovačkoj politici Kobden označio kao jedno od budućih slobodnih evropskih pristaništa.” (Mackenzie and Irby 1877, 148). U nastavku konstatovale su da je grad često menjao gospodare i da je bio bedem zapadne civilizacije i kapija na tamnici turskog varvarstva, a da je sada u rukama srpskog naroda (Mackenzie i Irby 1877, 148).

28 | O Beogradu je u formi kratke pustolovne priče pisao i plodni viktorijski romanopisac i diplomata Čarls Liver. On je 1868. godine u *Blekvuds Magazin* pod pseudonimom Bob Konsindajn objavio priču *Šta sam radio u Beogradu*. Autor piše o pustolo-

vinama mladog Engleza koji zapada u dugove zbog kocke i beži iz zemlje u Beograd kod svog druga, inače tamošnjeg britanskog diplomate. Vreme prekračuje tako što se upušta u analizu srpskog pitanja, a stanuje u jednom pansionu koji drži stara Albanka. Ovde je reč o odsustvu njegovog neposrednog poznavanja grada, već je uglavnom sve bazirano na bujnoj mašti, sa ponekom činjenicom. Međutim, i pored toga i ova priča pokazuje koliko je britanska javnost bila zainteresovana za Beograd, makar se radilo o imaginaciji (Goldsvorti 2000, 159–160).

Najopširnija svedočanstva o prestonici Kraljevine Srbije na kraju XIX veka ostavio je Herbert Vivijan u knjizi *Servia. The Poor Man's Paradise*, štampanoj 1897. On je Beograd posetio u zimu 1895, a zatim i u vreme obeležavanja petsto sedme godišnice Kosovske bitke u leto 1896. Posvećujući Beogradu celo jedanaesto poglavlje (naslovljeno Prelepi Beograd) svoje knjige, autor napominje da je kao i njegovi prethodnici imao predrasude o tom gradu kao i o Srbiji, jer dolazeći nije ništa spektakularno očekivao, ali kada ga je video zaljubio se u njega (Vivian 1897, 195). Beograd je doživeo kao manju ali lepšu verziju Budimpešte. Za njega je to bio potpuno novi, moderan grad, skoro zapadnjački u kome žitelji ne imitiraju najnoviju evropsku modu, već su tradicionalnu nošnju prilagodili svojim potrebama. Kuće u gradu su udobne, ali po engleskim standardima gledano skromno nameštene, bez preteranog luksuza. Primetio je da je skoro svaka druga kuća pretvorena u kafanu, a svaka druga radnja je menjačnica novca. Sedište ministarstva spoljnih poslova se izdvajalo po reprezentativnosti, ali ga je prenerazio izgled zgrade Narodne skupštine koju je opisao kao bednu kolibu odnosno šuplju rupu (Vivian 1897, 195).

Grad je bio vrlo uredan, a ulice čiste. Prijatno ga je iznenadilo da Beograđani rado posećuju pozorište, koga opisuje kao lepu žutu zgradu, gde se dva do tri puta nedeljno daju lake komedije i operete francuskih autora. Međutim, uočio je da život u prestonici zamire već u devet sati uveče, kada ulice potpuno opuste. Sumirajući svoje impresije o Beogradu zapisao je da je zadržavajuće da je grad doživeo toliki prosperitet od turskih vremena, napominjući da su Terazije samo pre trideset godina izgledale kao loš zemljani put u koji je putnik mogao da potone do kolena zbog blata (Vivian 1897, 195).

Za razliku od devetnaestog veka engleski putopisci koji dolaze u Srbiju i u Beograd na početku dvadesetog stoleća šire dijapazon svog interesovanja i osim političkih tema njih sve više interesuju i druga pitanja, na primer iz društvenog života (razvoj privrede, izgled gradova i sela, običaji srpskog naroda, mentalitet, muzika, ishrana, nošnja, tok modernizacije srpskog društva). Kao i njihovi prethodnici i oni su dolazili sa velikim predrasudama i jednostranim sudovima o Srbiji i Srbima (Раствовић 2005, 431). Međutim, vrlo brzo stvarnost ih je demantovala i mnogi od njih su to i priznavali u svojim radovima i putopisima (Раствовић 2005, 432). Od brojnih putnika i putopisaca toga doba koji su duže ili kraće boravili u Beogradu, i o njemu u većoj ili manjoj meri pisali u svojim radovima izdvajaju se Herbert Vivijan, Meri Daram, Hari de Vindt, Džon Frejzer,

Frenk Foks, Redžinald Rankin, Elen Dejvis, Alis i klod Askju, Izabel Haton, Frančeska Haton, Malkolm Ber, Rebeka Vest.

Pored pomenutog Herberta Vivijana koji je i prvih nekoliko godina dvadesetog veka dolazio u Srbiju i svoja zapažanja o Beogradu ostavio u knjizi *The Servian Tragedy with some Impresions of Macedonia*, štampanoj 1904, Beograd je obišla i antropolog Meri Daram koja je zanimljiva zapažanja o srpskoj prestonici ostavila u odličnom putopisu *Through the Lands of the Serb*, objavljenom 1904. Detaljno prikazujući Beograd istakla je da on ima najlepší položaj i neobičnu spoljašnju lepotu. To je čist, svetao grad sa šezdeset hiljada stanovnika, većinom pravoslavnih Srba. Kuće su uglavnom građene na dva sprata i veoma su solidne izrade. Grad obiluje dućanima, a ulice su široke i na njima uvek vlada vesela atmosfera. Iznenađena njegovom lepotom zapisala je da „Beograd izgleda tako napredan, a njegovi stanovnici veoma moderni, vojnici uredni, činovnici otmeni, a novi vladini uredi tako zadivljujući da se čovek iznenadi kada sazna da je zemlja zbog loše uprave finansijski skoro u očajnom stanju (Дарам 1997, 113).

U Beogradu se tokom 1904. godine obreli i čuveni britanski sineasti Arnold Mjur Vilson i Frenk Storm Moteršo. Njihov boravak desio se u vreme krunidbenih svečanosti i predstavljao je hrabar čin na koji su se odlučili s obzirom da su bili jedini Englezi koji su ne samo došli u državu sa kojom njihova vlada nije imala diplomatske odnose da bi prisustvovali tom svečanom činu već su po povratku serijom predavanja i filmskih projekcija približili svojim sunarodnicima državu i narod koji su bili na crnoj listi britanske vlade.

Arnold Mjur Vilson je bio jedan od prvih Engleza koji se saznajući iz britanske štampe da se spremaju svečanosti povodom krunisanja kralja Petra obratio Aleksandru Jovičiću izražavajući svoju želju da u svojstvu srpskog konzula u Šefildu prisustvuje tom događaju (Кнежевић 1994, 170). O toj nameri Vilsona Jovičić je upoznao srpsku vladu 25. jula 1904. godine kada je i preporučio da im se rezervišu mesta za krunisanje. Mislio je da bi njihova misija u Srbiji mogla da bude od velike koristi u vreme kada su odnosi dve države bili zamrznuti.¹ Iz jednog drugog izveštaja koji je 1. septembra te godine poslao u Beograd saznajemo da je Vilson posetio srpsko poslanstvo u Londonu tražeći da se i njegovom prijatelju Frenku Stormu Moteršou, filmskom snimatelju, omogući odlazak u Srbiju kako bi „sinematografisao najvažnije momente tih svečanosti”. Taj materijal bi bio upotrebljen za prikazivanje javnosti na predavanjima. Za Moteršua je tvrdio da je odani prijatelj Srbije i njenog kralja, a njegova predavanja i filmske projekcije bi bacile novo svetlo na Srbiju koja se u Velikoj Britaniji i dalje smatrala zemljom kraljeubica.²

Arnold Mjur Vilson i Frenk Moteršo su u Beograd stigli 19. septembra 1904. Najdragocije svedočanstvo o krunisanju i prisustvu dvojice Engleza tim svečanostima ostavio je Frenk Moteršo koji je između ostalog snimio scene sa beogradske ulice na dan krunisanja,

1 Arhiv Srbije, Ministarstvo inostranih dela, Političko odeljenje, 1904, Fascikla-V, Dosije-II, Poverljivo broj 1156, Jovičić-Pašiću, 12/25. VII 1904. (=AS, MIDS, PO, F, D, Pov. br.)

30 | 2 AS, MIDS, PO, 1904, F-V, D-II, K/252, Pov. br. 1466, Jovičić-Pašiću, 19. VIII/1. IX 1904.

svečanu povorku prilikom odlaska u Sabornu crkvu, smotru vojske na Banjici. Pored Beograda, dvojica Engleza su posetila i Kraljevo, Rašku, manastire Žiču i Studenicu, Novi Pazar, Andrijevicu, Cetinje. Celo putovanje je ostalo zabeleženo na filmskoj traci i slobodno možemo reći da predstavlja istorijski izvor prvog reda. Po povratku u Veliku Britaniju, Vilson i Moteršo su održali niz predavanja i filmskih projekcija sa sadržajem koji je snimljen tokom boravka u Srbiji.

Beograd je 1905. posetio i novinar i putopisac Hari de Vindt koji je u srpskoj prestonici prvi put boravio još 1876. za vreme srpsko turskog rata. Inače, svoje utiske sa putovanja po balkanskim državama kao specijalni dopisnik *The Westminster Gazette* izneo je u knjizi *Throught Savage Europe*. S obzirom na to da je Beograd prvi put posetio pred Berlinski kongres, zanimljivo je njegovo upoređenje glavnog grada Srbije iz 1905. sa onim od pre tridesetak godina. Ukazao je da je u Beogradu sedamdesetih godina devetnaestog veka živelo trideset hiljada ljudi. Bio je to turoban, primitivan i prljav grad, neudoban za življenje. Međutim, bio je iznenađen velikim promenama koje su ostvarene tridesetak godina kasnije. Prilikom njegove druge posete primetio je da u gradu nema prašnjavih i blatnjavih ulica, da dominiraju prostrani i dugački bulevari puni luksuznih automobila, a da moderni Beograd čine Terazije s otmenim zgradama, odličnim hotelima, luksuznim stanovima, osvetljenim prodavnicama. „Uveče taj kvart grada postaje modna pista na kojoj se mogu videti najelegantnija odela i večernje toalete. Od svitanja do ponoći ulice i kafane vrve od ljudi. Sa svojim beličastim zgradama, veselim ulicama, raskošnim zelenilom, Beograd je najatraktivniji glavni grad među balkanskim državama. To je moderna prestonica sa ljudima koji su ukusno i po meri obučeni i u njemu nikada nije dosadno” (Windt 1907, 473–474).

Sredinom avgusta 1906. godine u Beogradu je nakratko boravio i britanski novinar Džon Foster Frejzer o čemu svedoče i dva dokumenta srpskog ministarstva inostranih dela (Раствовић 2005, 482). Iz njih saznajemo da je Frejzer 19. avgusta uputio pismo Ljubomiru Stojanoviću, tadašnjem predsedniku vlade, u kome izražava zahvalnost na dobrodošlici koja mu je ukazana prilikom posete Beogradu. Inače, utiske sa putovanja po Srbiji i boravka u Beogradu izneo je u studiji *Pictures from the Balkans*, objavljenoj u Londonu 1906. godine. Svoje prvobitne predrasude o Beogradu za koga je verovao da je azijski grad promenio je već prilikom ulaska u njega tvrdeći da se radi o evropskom gradu, koji odiše čistoćom, belinom, svetlošću. Dokaz da je Beograd moderan evropski grad potkrepio je postojanjem električnih tramvaja, gradske električne rasvete (Раствовић 2005, 485). U svojoj knjizi Frejzer se osvrnuo i na beogradsku modu. Uočio je da bolje stojeći građani više i skoro ne oblače tradicionalnu srpsku nošnju, već se oblače kao i građani u većini evropskih metropola (Petković 1996, 23). Kuriozitet je da je prilikom posete Beogradu obišao i grobnicu kraljevskih supružnika Drage Mašin i Aleksandra Obrenovića, primećujući da su jedini znaci koji govore o tome da se u njima nalaze njihova tela dva drvena krsta na kojima je pisalo Aleksandar Obrenović i Draga Obrenović. Izrazio je nadu da će oni jednog dana, ipak biti sahranjeni onako kako dolikuje položaju koji su zauzimali. Konstatovao je da je Evropa s pravom bila konsternirana zbog tog ubistva koji će ostati zabeležen crnim slovima u srpskoj istoriji. Smatrao je i da srpski narod

ne odobrava drastična sredstva koja su upotrebljena u uklanjanju bračnog para Obrenović. Srbi su samo želeli njihovo udaljšavanje s prestola ali ne i ubistvo (Раствоић 2005, 486).

Tokom balkanskih ratova Beograd su posetili novinari Frenk Foks i Redžinald Rankin. Foks, inače ratni dopisnik Morning Posta sa Balkana, posetio je Beograd u dva navrata i to u predvečerje Prvog balkanskog rata, a zatim i decembra 1912. Dragocene podatke o srpskom glavnom gradu ostavio je u svojoj knjizi-dnevniku *The Balkan Peninsula*. Tako je, na primer, pod datumom 21. oktobar 1912, zabeležio da stare turske četvrti grada čine uzani, nepopločani, prašnjavi sokaci sa niskim udžericama, dok moderni srpski deo grada ima lepe građevine uglavnom izgrađene prema uzoru na ruski arhitektonski stil, električne tramvaje, moderne puteve. U blizini železničke stanice, na levoj turskoj strani ulice primetio je da se nalaze redovi kuća-stračara, a na drugoj strani ulice velika škola (Fox 1915, 124–125).

Redžinald Rankin, ratni izveštač *Tajmsa*, tokom Prvog balkanskog rata, zadržao se samo jedan dan u Beogradu i to 22. oktobra 1912. Ipak, u svojoj studiji *The Inner History of Balkan War* izneo je važne detalje o glavnom gradu Srbije, za koga je zapisao da kopira Brisel (Rankin 1930, I 66). Dvorski konak je opisao kao „grozomornu žutu palatu sagrađenu u rokoko stilu, gde su mučki ubijeni kralj Aleksandar i kraljica Draga”. Kada se gleda sa ulice, palata deluje moderno i civilizovano, a unutra se dogodilo ubistvo koje umnogome podseća na najkrvavije periode srednjevekovne istorije (Rankin 1930, I 67).

Beograd je bio zanimljiva destinacija za mnogobrojne Engleskinje i Engleze i tokom Prvog svetskog rata. Jedna od prvih Engleskinja koja ga je obišla posle izbijanja Prvog svetskog rata, tačnije oktobra 1915. godine je bila Elen Čivers Dejvis, pripadnica jedinice Farmera. Svoja zapažanja o Beogradu i Srbiji zabeležila je u knjizi *A Farmer in Serbia*, objavljenoj 1916. godine. Gradom nije bila oduševljena. Za njen ukus bio je suviše sumoran i pust. U to vreme Beograd je već bio zbog poprišta borbi bio u ruševinama o čemu je pisala u svojoj knjizi (Petković 1996, 65).

Srpsku prestonicu su u dva navrata obišli britanski bračni par pisaca Alis i Klod Askju, ali kao pripadnici Prve britanske poljske bolnice. Prvi put su u njega kročili krajem septembra 1915. godine kada su uočili da u njemu vlada neizvesnost i strah zbog toga što je jedan austrijski avion bacio nekoliko bombi od kojih je poginulo nekoliko građana. Inače, smatrali su da je Beograd jedini pravi grad u Srbiji, a posebno su bili oduševljeni glavnom dugačkom ulicom koja je bila popločana drvetom (Petković 1996, 77). O Beogradu, ali i drugim mestima u Srbiji koje su posetili ostavili su dragocene podatke u delu *The Stricken Land: Serbia as We Saw It*.

Posle završetka rata, poznati Englezi i Engleskinje nastavili su da nesmanjenim intezitetom dolaze u Beograd. Jedna od takvih osoba je bila Izabel Haton, koja je pripadala Bolnici škotskih žena. Hatonova je u jesen 1919. godine postavljena za upravnik ortopedske bolnice u Beogradu, tako da je na licu mesta mogla da oseti sve njegove čari.

32 Budno je pratila kako se Beograd oporavlja posle stravičnih ratnih razaranja, a jedan od

pokazatelja napretka je bio i živ i bogat umetnički, odnosno muzički život u prestonici. Muzički komadi nisu izvođeni u pozorištu koje je bilo oštećeno tokom rata, već u vojnoj školi jahanja gde je publika sedela na drvenim stolicama i pažljivo pratila premijeru čuvenog dela Madam Baterflaj koji je preveden na srpski jezik (Petković 1996, 86). O Beogradu i Srbiji Izabel Haton je pisala u dve svoje knjige *With a Woman s Unit in Serbia, Salonika and Sebastopol* i *Memories of a Doctor in War and Peace*.

Veliki dobrotvor Frančeska Vilson koja je stigla u Srbiju tokom Prvog svetskog rata, preselila se u Beograd u zimu 1919. godine kada je otvorila obdanište za decu na Kalemegdanu, dok je u Ortopedskom centru za invalide na Avali vodila brigu o ratnim siročadima koje je podučavala zanatima. Pored Vilsonove u Beograd je po svršetku rata doputovao i pisac i prirodnjak Malkolm Ber koji je u prestonici nove države dobio zaposlenje. Utiske o Beogradu je izneo u knjizi *Slouch Hat*. Zanimljivi su njegovi opisi grada i okoline. Ber konstatuje da je okolina grada najlepša u proleće kada svaka srpska šljiva buja od cvetova (Petković 1996, 93).

Najdragocenije i najlepše utiske o Beogradu između dva svetska rata ostavila je kontroverzna britanska književnica Rebeka Vest u svojoj životnoj studiji *Black Lamb and Grey Falcon: A Journey Through Yugoslavia*, čiji se prvo izdanje pojavilo 1941. godine. O glavnom gradu Kraljevine Jugoslavije, Beogradu koga je posetila u tri navrata i to 1936, 1937. i 1938. godine pisala je u čak devet poglavlja ove zanimljive knjige to jest na ukupno devedeset osam strana. Kalemegdan je ocenila kao jedan od najlepših parkova na svetu koji poseduje čarobnu lepotu. Osvrćući se na geografski položaj jugoslovenske prestonice slikovito je primetila: „Otkako su ljudi prvi put naselili ovaj komad kopna koji zadire u vodu, on je značio život za one koji su ga držali i smrt za one koji bi ga izgubili. Njegov pramac zalazi između dve reke i gleda na istok preko ogromne panonske ravnice koja se preko Mađarske prostire ka srednjoj Evropi. A iza njega leži sigurnost valovitog terena i šume.” (Vest 2004, 359). Na Rebeku Vest je naročito snažan utisak ostavio Meštrovićev spomenik pobedniku na Kalemegdanu koga je opisala kao ratni spomenik Jugoslaviji i divnu neodevenu figuru (Vest 2004, 361). Konstatovala je da u Beogradu nema velikih vila, velikih kola, skupih restorana, niti luksuznih zlatarskih i krznjenih radnji, jer je grad do nedavno bio balkansko selo to jest „sveto balaknsko selo” (Vest 2004, 370). Detaljno se pozabavila ishranom Beograđana, primećujući da se u Beogradu obilno jede i da je ishrana zasnovana na tradiciji finih i jakih začina pri čemu se jede mnogo mesa, i malo salate i povrća. Stanovnici glavnog grada obilato koriste alevu papriku kojom začinjavaju čorbe i kuvana jela, smatrajući da ona može da zameni zelenu salatu (Vest 2004, 365).

Ocene britanskih putnika koji su posećivali Beograd tokom devetnaestog i dvadesetog veka bile one štire ili obimne, predstavljale su značajna svedočanstva o izgledu grada, njegovom razvoju, modernizaciji i urbanizaciji, običajima koji su vladali, modi, kulturnim dešavanjima, društvenom životu koji se vodio kako na njegovim ulicama tako i u raznim gradskim institucijama. Podaci koje su zabeležili Englezi pokazuju ka-

ko se jedna varoš sa dosta orijentalnih obeležja s početka devetnaestog veka postepeno transformisala u grad sa evropskim elementima. Predrasude koje su prvobitno stvarali o Beogradu vrlo brzo su napuštali jer su se lično uveravali da ta negativna matrica o srpskoj prestonici, a koju su sticali pre polaska na put, ne odgovara istini i stvarnosti koju su doživeli. Beograd je za većinu njih predstavljao prijatno iznenađenje.

Izvori: Neobjavljeni:

Arhiv Srbije
Ministarstvo inostranih dela, Političko odeljenje

Literatura:

- Дарам, М. Е. 1997. *Кроз српске земље*. Београд
- John Murray. 1840. *A Handbook for Travellers in Turkey: describing Constantinople, European Turkey, Asia Minor, Armenia and Mesopotamia*. London: John Murray
- Ђорђевић, Ж. 1983. „Енглескиње А. П. Ирби и Ф. М. Мекензи у Србији 1862, 1863. и 1864. године.” *Историјски часопис* 29–30 (1982–1983)
- Ерве, Ф. 1993. „Цариградским друмом и бачком равницом.” у: *Британски њуџници о нашим крајевима у XIX веку*, прир. Б. Момчиловић. Нови Сад
- Fox, F. 1915. *The Balkan Peninsula*. London
- Goldsvorti, V. 2000. *Izmišljanje Ruritanije. Imperijalizam mašte*. Beograd.
- Jelavich, B. 1955. „The British Traveller in the Balkans: the Abuses of the Ottoman Administration in the Slavonic Provinces.” *The Slavonic and East European Review* 33/81 (June)
- Кинглејк, А. В. 1993. „Од Земуна до Ниша.” у: *Британски њуџници о нашим крајевима у XIX веку*, прир. Б. Момчиловић. Нови Сад
- Кнежевић, С. 1994. „Почасни конзул Арнолд Мјур Вилсон и његово учешће на крунидбеним свечаностима у Београду 1904. Године.” *Историјски часопис* 39 (1992)
- Крстић, Н. 2005а. *Дневник. Јавни живој*. I. приредили А. Вулетић и М. Јагодић, Београд
- 2005б. *Дневник. Приватни и јавни живој*. II. приредили А. Вулетић и М. Јагодић, Београд
- Квин, М. Џ. 1993. „Дунавом кроз Војводину и Србију.” у: *Британски њуџници о нашим крајевима у XIX веку*, прир. Б. Момчиловић. Нови Сад
- Лазаревић, Ј. 1929. *Енглескиње у српском народу*. Београд
- Levental, Z. 1989. *Britanski putnici i našim krajevima od sredine XV do početka XIX veka*. G. Milanovac
- Лукић Типсаревић, И. 1983–1984. „Сећање Лујзе Хеј Кар на путовање по Србији 1850. године.” у: *Ковчежић. Прилози и траја о Досијеју и Вуку*, XXI. Београд

- 1988. *Sećanja britanskih putnika koje su putovale po našim krajevima u 18. i 19. Veku. Jugoslovensko-britanski odnosi*. Beograd: Institut za savremenu istoriju
- Mackenzie, M. M., and A. P. Irby. 1877. *Travells in the Slavonic Provinces of Turkey in Europe*. London: Daldy, Isbister & co
- Митровић, Ј. 1964. „Нека Енглескиња’ коју Вук прати по путу по Србији 1850. године” у: *Ковчежић. Прилози и грађа о Досијеју и Вуку*. VI. Београд
- Момчиловић, Б. 1990. *Из историје југословенско-британских културних веза од 1650. године до II светској рат*. Нови Сад
- 2003. „Београд у путопису Ендруа Арчибалда Пејтона.” у: *Београд у делима европских истраживача*. Београд
- Пардоу, Џ. 1993. „Енглескиња у Земуну и Београду.” у: *Британски истраживачи о нашим крајевима у XIX веку*, прир. Б. Момчиловић. Нови Сад
- Petković, N. 1996. *Britanci o Srbiji 1900–1920*. Beograd
- Rankin, R. 1930. *The Inner History of the Balkan War*. I–II. London
- Растовић, А. 2000. *Велика Британија и Србија 1878–1889*. Београд
- 2005. *Велика Британија и Србија 1903–1914*. Београд
- Todorova, M. 1999. *Imaginarni Balkan*. Beograd
- Vest, R. 2004. *Crno jagnje i sivi soko. Putovanje kroz Jugoslaviju*. Beograd
- Vivian, H. 1897. *Servia. The Poor Man’s Paradise*. London-New York-Bombay
- Windt H de, 1907. *Through Savage Europe*. London

Abstract: British travelers about Belgrade in XIX and XX century

Due to its geographic position, for centuries Belgrade had been target of invaders, but also important destination of numerous European travelers and writers that readily and often came to it. British travelers were also glad to visit, although many of them came believing in stereotype that it is a dirty Oriental town, utterly bland and with very little to offer. Anyway, all of them were surprised with what they saw. From relatively small Turkish town, in time Belgrade grew to become European city in line with the most modern achievements in different areas: architecture, infrastructure, fashion, culture, and alike. British travelers were happy to record all these changes in their journey descriptions and books, so today they are important and unavoidable testimony of development and progress of Serbian and Yugoslav capital at the turn of the century and early in the twentieth century.

Keywords: Belgrade, Serbia, Great Britain, travelers, writers, journalists, urban image